

De lange mars van de Italiaanse communisten: van revolutie naar neo-liberalisme?

De economische politiek van de Italiaanse post-communisten in historisch perspectief

| Alberto Chilosì

In het najaar van 1998 viel de Italiaanse regering Prodi. De nieuwe regering in Rome wordt geleid door Massimo D'Alema, tot dan voorzitter van de "ex-" of "post-communistische" PDS.

Het is niet voor de eerste keer dat de Italiaanse (ex-)communisten deel uitmaken van een regeringsmeerderheid, maar voor het eerst krijgt Italië een (ex-)communist als regeringsleider.

Alberto Chilosì brengt een kritische terugblik.

De rol van de Italiaanse communisten in het Italiaanse politieke en economische leven (1945-1989)

De rol van de PCI als oppositiepartij tot het einde van de jaren zestig

De Italiaanse Communistische Partij (PCI, Partito Comunista Italiano) werd opgericht in 1921 als een emanatie van de Derde Internationale. Ze deelde het lot van de internationale communistische beweging in de periode vóór en onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog. Historici die de PCI nabijstonden, maakten een subtiel onderscheid tussen zowel de bijzondere positie die de partij innam als de vermeende afstand die ze

bewaarde ten aanzien van de politiek van de internationale communistische beweging. Hoe dan ook, de door de Partij benadrukte bijzondere positie kon wel eens meer te maken hebben met tactische overwegingen en met een realistische aanpassing aan een specifieke nationale context, dan met een reëel verschil van inzicht in de politieke doelstellingen op lange termijn. Zowel het realisme als de directieven die vanuit Moskou kwamen (zoals blijkt uit een aantal recent toegankelijk geworden documenten afkomstig uit de Russische archieven)² waren erop gericht om een herhaling van de rampzalige ervaringen met de Griekse opstand te voorkomen³. Dit spoorde de na-oorlogse communistische leiding aan tot een politiek van soms hevig oppositie voeren, zij het dan wel zeer strikt binnen de constitutionele

grenzen. De legale manier van oppositie voeren⁴ vormde voor later een goede ervaringsbasis voor het samenwerken met andere partijen bij het runnen van het politieke systeem⁵. Deze ervaringen waren instrumenteel toen men de keuze voor gewelddadige buiten-grondwettelijke oplossingen moest vermijden omdat die zouden leiden tot het onderdrukken van de oppositie en het installeren van een autoritaire en mogelijksterwijs een militaire regering. Dit alles behoorde tot mogelijkheden die, zeker tot aan de val van de Berlijnse Muur, nooit werden uitgesloten door delen van het politieke establishment en de buitenlandse broodheren van de NAVO⁶.

Dit alles is in twee opzichten kenmerkend voor de naoorlogse activiteiten van de Partij in Italië. Een eerste karakteristiek was de schaduw die de ervaringen van de partijen binnen het Communistisch Blok wierpen over die van de communistische beweging buiten het Communistisch Blok. Een andere karakteristiek heeft te maken met de strikte beperkingen waartoe de activiteiten van de PCI was gehouden, dit als gevolg van de internationale positie van Italië en van het alomtegenwoordige gevaar voor een herhaling van de tragische ervaringen uit het verleden. Partijleider Palmiro Togliatti koos daarom voor een politiek van het minste kwaad door de regels van de democratie te accepteren, want hij wist heel goed wat de prijs kon zijn voor het niet aanvaarden van die regels. Daarbij was hij zich ervan bewust dat de bestaande constitutionele regels hem niet zouden kunnen beletten om eventueel toch de macht te grijpen en een volksdemocratie naar Oost-Europees model te grondvesten⁷.

Behalve de Griekse burgeroorlog was het lot van het Chileense regime van Allende in 1973 een andere belangrijke ervaring die PCI tot samenwerking met de andere politieke krachten zou drijven ten einde het gevaar van een gelijkaardige tragedie op Italiaanse bodem te voorkomen⁸. Eenzelfde invloed ging uit van de vervolging van de communisten in talrijke andere landen. Dit gebeurde in een periode dat delen van het Amerikaanse establishment, tegen de grondwettelijke legaliteit in, repressieve regimes aan de macht

hielpen in bijvoorbeeld Griekenland (1967-1975), een land waarmee Italië tot op zekere hoogte vergeleken kon worden omdat er ook een sterke communistische partij bestond en de sociale en politieke structuur er instabiel was.

Aldus speelde de PCI een zeer belangrijke rol in het onder controle houden van de ontbindende krachten die zich vanuit de sociale onderbuik een weg wilden banen naar de oppervlakte om de bestaande politieke en sociale orde in dit ongelijkmatig en half-ontwikkelde land via een revolutionaire en gewelddadige machtsgreep omver te werpen. Dit verklaart het contradictorische en dubbelzinnige gedrag van de Partij. Enerzijds vuurde de Partij zijn supporters aan met revolutionaire slogans en perspectieven. Zij werd daartoe aangespoord door de ophemeling van buitenlandse revolutionaire voorbeelden (de bevrijdingsstrijd in de Derde Wereld en later in Vietnam) en de herinnering aan de revolutionaire strijd tijdens de oorlog tegen het fascistische regime in het Noorden van Italië (de zogenaamde Republiek van Salò) en tegen de Duitse bezetter (*Resistenza*). Anderzijds werd terdege rekening gehouden met de onmogelijkheid om de aangeheven slogans en de voorgespiegelde perspectieven te realiseren; tenminste toch niet in de onmiddellijke toekomst. Daarom wilde de Partij deze potentieel revolutionaire en gewelddadige krachten die toch niet bij machte waren om het politieke en sociale klimaat ernstig te verstoren, binnen de Partij organiseren ten einde ze zodoende onder controle te houden en te kunnen opvangen binnen een revolutionair-eschatologische kijk op de toekomst. Terzelfdertijd konden economie en civiele maatschappij vooruitgang boeken, kon het land zijn positie als industriële macht bevestigen in 1957 toen Italië als medestichter van de Europese Economische Gemeenschap fungeerde. In de hele naoorlogse periode was de Katholieke Kerk, die de dodelijke bedreiging van het communisme meende aan te voelen, erg actief in het werven van politieke steun voor de regerende Christen-Democratische Partij (*Democrazia Cristiana*, DC) en in het bevorderen van de sociale en economische discipline. Die discipline werd ook bevorderd door een strikte con-

Behalve de Griekse burgeroorlog was het lot van het Chileense regime van Allende in 1973 een andere belangrijke ervaring die PCI tot samenwerking met de andere politieke krachten zou drijven

de bezetter (*Resistenza*). Anderzijds werd terdege rekening gehouden met de onmogelijkheid om de aangeheven slogans en de voorgespiegelde perspectieven te realiseren; tenminste toch niet in de onmiddellijke toekomst. Daarom wilde de Partij deze potentieel revolutionaire en gewelddadige krachten die toch niet bij machte waren om het politieke en sociale klimaat ernstig te verstoren, binnen de Partij organiseren ten einde ze zodoende onder controle te houden en te kunnen opvangen binnen een revolutionair-eschatologische kijk op de toekomst. Terzelfdertijd konden economie en civiele maatschappij vooruitgang boeken, kon het land zijn positie als industriële macht bevestigen in 1957 toen Italië als medestichter van de Europese Economische Gemeenschap fungeerde. In de hele naoorlogse periode was de Katholieke Kerk, die de dodelijke bedreiging van het communisme meende aan te voelen, erg actief in het werven van politieke steun voor de regerende Christen-Democratische Partij (*Democrazia Cristiana*, DC) en in het bevorderen van de sociale en economische discipline. Die discipline werd ook bevorderd door een strikte con-

trole over de openbare media en door de handhaving van de openbare orde. Dankzij dit sociaal en politiek klimaat kon Italië een matiging van de lonen afdwingen. Dit zorgde voor een lange en vruchtbare periode van voortdurende economische groei, die gepaard ging met monetaire stabiliteit en een snelle toename van de tewerkstelling. Belangrijke aspecten van dit sociaal beleid, dat in belangrijke mate de sociale politiek van het fascistisch regime verderzette (zoals het systeem van sociale verzekeringen, het kracht van wet hebben van de collectieve arbeidsovereenkomsten afgesloten tussen de representatieve organisaties van werkgevers en werknemers, en grootschalige projecten van sociale woningbouw), werden aangewend om de massa's een zekere sociale bescherming te bieden en de eventueel destabiliserende effecten van de communistische propaganda te voorkomen. Die propaganda was erop gericht om de economische en sociale verworvenheden van de economieën van het Sovjettype aan te prijzen en om de arbeiders er toe aan te zetten sociale hervormingen, hogere lonen en de uitbreiding van de staatsinterventie te eisen. Deze laatste eisen van de communisten vonden in zekere mate hun weerklink in de politiek van de regerende partijen, zeker toen de centrumcoalities vervangen werden door centrum-linkse coalitie nadat de *Partito Socialista Italiano* (PSI) was toetreden. Deze verandering van regime was onvermijdelijk geworden door de voortdurende afkalving van de electorale steun voor de centumpartijen. Ze kwam al in 1962 tot stand door de intrede van de PSI in de parlementaire meerderheid. De PSI was tot dan toe in de oppositie een bondgenoot van de communisten geweest. Niettegenstaande de aangekondigde planning (die grotendeels beperkt bleef tot papieren nota's) en enkele opvallende maatregelen zoals de nationalisering van de elektriciteitsproductie en -distributie, had deze politieke verandering niet onmiddellijk verregaande consequenties tot gevolg. Die verandering werd pas zichtbaar tegen het einde van de jaren zestig toen de eerdere *modus vivendi* verdween. Een nieuwe generatie kwam naar voren. Die nieuwe generatie was onbekend met de gruwelen van de oorlog en voor haar waren de ontberingen van de periode onmiddellijk na de oorlog geen levende herinnering meer. Daardoor koesterde zij ook hogere verwachtingen. Enerzijds wilde zij onmiddellijk de levensstandaard van de massa's in de meer ontwikkelde landen verwerven. Hierdoor verstoorde zij de sociale vrede (zie de *Autunno caldo*, ofwel de hete herfst van 1969) en daarmee ook de niet-inflatoire groei van de Italiaanse econo-

mie. Anderzijds wilden sommigen de revolutionaire lessen van de communistische partij in praktijk brengen en namen zij er geen vrede mee die uit te stellen tot in een onbepaalde toekomst.

Would-be revolutionairen of gewone releschoppers waren moe geworden met wachten op een revolutie die altijd vurig werd toegejuicht als ze zich ergens elders voordeed (zeker als ze in de kaart speelde van de geopolitieke belangen van de Grote Sovjetbroer). Zelfs bloedige en corrupte regimes als die van Idi Amin in Oeganda of Mengistu in Ethiopië werden later in de communistische pers opgehemeld als "revolutionair", maar die in eigen land werd altijd tot sint-juttemis uitgesteld.

De wijzigingen in het politieke klimaat op het einde van de jaren zestig gingen gepaard met verstorende economische maatregelen. Deze laatste werden bepleit door de linkerzijde in het algemeen en door de PCI in het bijzonder op een moment dat haar rol als een belangrijk onderdeel van het politieke establishment groeide. Het betrof hier de afschaffing van de basisloonschaal (*gabbie salariali*) die in de collectieve akkoorden van 1969 waren opgenomen. Dit zou bijdragen tot de verslechtering van de werkgelegenheidsituatie in het Zuiden. Als gevolg van het veranderde sociale en politieke klimaat moest de regering in haar bemiddelende rol dikwijls ingrijpen in de collectieve onderhandelingen. Daarbij koos ze de kant van de werknemers tegen de loonmatigingsvoorstellen van de werkgevers. Het gevolg hiervan was een loonexplosie die resulteerde in enerzijds een hogere inflatie, lagere investeringen en meer werkloosheid en anderzijds ook in een grondige inkomensnivellering en -herverdeling ten voordele van de werknemers.

De geleidelijke omvorming van de PCI tot een werkelijk constitutionele oppositiepartij en haar weg naar de deelname aan de macht

Wat betreft hun politiek slaagden de Italiaanse communisten erin uit eigen ervaring te leren. We zagen al dat ze uit de val van Salvador Allende in Chili leerden welke zoal de gevaren waren van een greep naar de macht en van het kiezzen voor een linkse en demagogische koers. Bovendien was er het gegeven dat men feitelijk in een *modus vivendi* met de andere politieke krachten verkeerde. Het *de facto* afwijzen van elk streven naar revolutionaire actie en het zonder voorbehoud accepteren van de parlementaire democratie, zowel op korte als op lange termijn, werd bezegeld met een

compromisloze afwijzing (nadat de partij in het begin enig begrip had getoond) van de geweldadige acties van buitenparlementaire linkse groepen en later van de Rode Brigades.

De wijdverspreide verantwoordelijkheid die de communisten droegen in vele lokale besturen in de hele naoorlogse periode, heeft ongetwijfeld

bijgedragen aan hun democratische rijping. In de tweede helft van de jaren zeventig accepteerde de PCI (en dit in weerwil van haar demagogische en populistische neigingen) via het *compromesso storico* (historisch compromis), dat ze een fundamenteel en loyaal onderdeel van het grondwettelijke parlementaire systeem was. Men aanvaardde zelfs de internationale positie van Italië in het Westerse kamp. De banden met de internationale communistische beweging werden losser gemaakt. Dat was al duidelijk geworden toen in 1968 een meerderheid van de partij een duidelijk kritische houding aannam tegenover de invasie van Tsjecho-Slowakije door het Warschau Pact. Toen ging Enrico Berlinguer tenslotte zover dat hij in een TV-uitzending verklaarde dat "socialisme beter kon worden opgebouwd onder de NAVO-paraplu".

Belangrijke krachten van zowel binnen maar vooral van buiten Italië die delen van het leger, de politie en in het bijzonder de geheime diensten en de NAVO-structuren infiltreerden, waren nog niet zover dat zij de PCI konden accepteren als een nationale regeringspartij. Om de regeringsdeelname van de PCI te verhinderen waren zij bereid om voor een destabilisering van het land te zorgen via een obscure en bloedige *strategia della tensione* (1969-1984) ten einde zo de weg vrij te maken voor een autoritaire staatsgreep. Gelukkig kwam het uiteindelijk niet zover. Zelfs de ontvoering in 1978 van Aldo Moro, de man die zich had ingezet voor een toetreding van de communisten tot de regering, door de Rode Brigades onder tot nu toe onopgehelderde omstandigheden, zou wel eens door deze krachten kunnen zijn opgezet of door hen van achter de schermen zijn geleid. Dit voor zover we althans sommige interpretaties mogen volgen⁹.

Niettegenstaande het groeiende aandeel van de communisten in het beheer van het politieke systeem¹⁰ was er een soort consensus gegroeid dat

het te gevaarlijk zou zijn om hen toe te laten tot de regeringsambten. Zelfs in de tijd van het *compromesso storico* en de regeringen van nationale solidariteit die gesteund werden door een meerderheid waarvan ook de communisten deel uitmaakten, werd geen enkel partijlid opgenomen in de regering. De eerste keer dat leden van de Partij

weer ministeriële verantwoordelijkheid konden opnemen sinds hun verwijdering in 1947 uit de regering van Alcide De Gasperi, was in april 1993 toen ze toetraden tot de regering van Carlo Ciampi. Maar tegen die tijd was de Partij al van naam veranderd.

Het ervaringopdoen duurde lang genoeg om uiteindelijk de negatieve gevolgen van de staatseigendom en het rechtstreekse staatsingrijpen onder Italiaanse voorwaarden te begrijpen. Men leerde de negatieve gevolgen kennen het door de PCI zelf voorgestane populistisch beleid. Toen was de Muur al gevallen en had de grote meerderheid van de voormalige PCI zich in 1990 omgevormd tot de post-communistische PDS¹¹. De nieuwe partij was nu klaar om in de regering een actieve rol te spelen bij het omgooien van het roer ten einde zo de verdere groei van de overheidsschuld en het financieringsstekort af te remmen (en uiteindelijk om het deficit in 1997 terug te dringen onder de 3 procent) en om de inflatie de kop in te drukken. Daardoor zou Italië van bij de start in januari 1999 kunnen toetreden tot de Europese eenheidsmunt.

De crisis van de Italiaanse welvaartsstaat en van de Italiaanse overheidsfinanciën

De regeringen en de politieke partijen werden in de jaren zeventig geconfronteerd met sociale woelingen en politieke instabiliteit. De zwakke regeringen zagen zich geplaagd tegenover niet in te lossen sociale eisen en niet te verzoenen claims ten aanzien van de verdeling van het nationaal inkomen. Dit mondde tenslotte uit in inflatie, de groei van het nominaal inkomen en in het bijzonder van de nominale welvaart via een massieve verhoging van de openbare schuld. Deze ontwikkeling werd mogelijk gemaakt door het aan de kant schuiven van de economische stelregels

De wijdverspreide

verantwoordelijkheid die de communisten droegen in vele

lokale besturen in de hele

naoorlogse periode, heeft

ongetwijfeld bijgedragen aan hun

democratische rijping.

verdedigd door de centristische regeringen tijdens de eerste naoorlogse periode, nl. dat economische groei het best kon gebeuren in een kader van gezonde openbare financiën en stabiele wisselkoersen en zonder dat de regering zich zou gaan bemoeien met de dagelijkse leiding van de industrie in het algemeen en van de staatsbedrijven in het bijzonder. De nieuwe visie die vorm had gekregen in de jaren zestig, vroeg om een keynesiaans management van de geaggregeerde vraag, om direct ingrijpen in de leiding van de industrie in het kader van een nationale en regionale planning en om de invoering van een industriebeleid. Het is duidelijk dat deze visie ook nauwer aansloot bij het standpunt van de PCI in deze en dat men hierdoor de Partij kon aanzetten zich in het nationale politieke proces organisch te integreren. Het resultaat was een beleid gericht op het scheppen van een consensus door toe te geven aan de verschillende eisen die van de diverse hoeken van de Italiaanse maatschappij kwamen: arbeiders en bedienden verkregen het *punto unico di contingenza* (de inflatiecorrectie werd niet in procenten maar in centen uitgekeerd, wat een inkomensnivellerende werking had) en politieke steun bij industriële conflicten; staatsambtenaren verkregen loonsverhogingen en meer voordelen zoals de vervroegde pensionering; de regeringspartijen konden partijapparaten financieren via de benoemingen in de staatsindustrieën en parastatalen; lokale belangen werden bediend door de staatsindustrie op te dragen om hier te investeren in projecten die echter op lange termijn niet-leefbare initiatieven bleken te zijn. De grootste uitspatting werd geleverd door Gioia Tauro, waar in naam van importsubstitutie en werkgelegenheidscreatie tot de bouw van een grote staalfabriek was besloten en dit op een moment dat de wereldwijde crisis in de staalindustrie zich reeds had aangekondigd. Gelukkig kon op het laatste moment de bouw ervan worden afgewend. Weliswaar gebeurde dat pas nadat de verwoesting van de vlakte van Gioia Tauro, waar eertijds een welvarende landbouwstreek was geweest, al een feit was. Typerend was dat er een luidruchtige oppositie bestond van machtige politieke krachten, de PCI inclusief, die de staalfabriek ten koste van alles nog wilde voltooien.

Door de de facto alliantie van uiteenlopende politieke krachten werden in het Zuiden veel verspillingen gepleegd en gekke projecten uitgevoerd. De samen regerende christen-democraten en socialisten zagen in investeringen in de industrie (direct door de staat of indirect via subsidies) een middel om de lokale clientèle te danken of

uit te breiden, én als een bron van invloed en van illegale partijfinanciering. De communisten waren ideologisch hoe dan ook sterk gewonnen voor rechtstreekse staatsinvesteringen en -interventie. Bovendien zouden industriële investeringen die de groei van de industriële werkgelegenheid bevorderden, een middel kunnen zijn om aldus het eigen electoraat uit te breiden.

De genereuze toekenning van onterechte invaliditeitspensioenen was zowel een manier om het sociale probleem van de werkloosheid en de achterstelling van het Zuiden te verzachten, als om de populaire steun van de betrokken politicus te vergroten. Hetzelfde gebeurde via de uitbreiding van de tewerkstelling bij de overheidsdiensten, in het bijzonder bij de spoorwegen en de post (één van de meest begeerde ministersposten is traditioneel die van de posterijen).

De kosten van de inflatie werden vooral door de spaarders gedragen omdat de interestvoet toen in werkelijkheid negatief was. Er bestonden strikte wisselcontroles en strenge straffen op illegale kapitaaluitvoer, maar dat belette niet dat er massale kapitaalvlucht gebeurde.

De jaren '80 werden gekenmerkt door nieuwe belangrijke ontwikkelingen. Ten eerste liep het tijdperk van het *compromesso storico* ten einde. De socialisten met Bettino Craxi als partijsecretaris (sinds 1976) hadden zich al losgemaakt van de communistische invloed en hun minderwaardigheidscomplex, dat zo typisch was geweest voor de voorgaande periode, afgeschud. Tijdens de periode van het *compromesso storico* stelde Craxi zich duidelijk politiek onafhankelijk op ten aanzien van de communisten. Tijdens de ontvoering van Aldo Moro bepleitte hij onderhandelingen met de Rode Brigades, terwijl de communisten mordicus tegen waren. Na de zwakke score van de PCI bij de algemene verkiezingen van 1979 besloot de Partij om de regering niet langer te steunen. Toen de christen-democraten op hun congres van 1980 verklaarden dat ze elke toekomstige alliantie met de communisten uitsloten, was het met de periode van het *compromesso storico* definitief gedaan¹². Maar aan de andere kant was de opname van de communisten in het politiek establishment en in de politieke machtsstructuur, in het bijzonder op het lokale niveau, geenszins ten einde.

Een tweede belangrijk feit was de voortzetting van de politiek van schuldfinanciering uit de jaren zeventig, maar ditmaal binnen een grondig veranderde internationale context die het onmogelijk maakte om vast te houden aan negatieve interestvoeten. Van zeer groot belang was voorts de schei-

ding die tussen de Nationale Bank (die voorheen *de facto* de financiering van het overheidsdeficit had verzekerd door directe of indirecte geldcreatie als het nodig bleek) en het ministerie van Financiën werd aangebracht. Volgens het nieuwe institutionele kader (daterend van 1981, maar dat in 1993 aangepast werd, toen de voorschriften van de Europese Unie van kracht werden¹³) moest het gedaan zijn met een dergelijke onderschikte positie van de Nationale Bank ten aanzien van de regering. Een gevolg hiervan was dat de schuldfinanciering niet meer gepaard ging met een hollende inflatie (in de jaren 1979-1990 bedroeg de inflatie 10,6 procent, een daling in vergelijking met de

periode 1973-1979 toen de inflatie nog 16,1 procent bedroeg), dit niettegenstaande begrotingstekorten van meer dan 6 procent (de begrotingstekorten waren hoger dan in de jaren zeventig wegens de cumulatieve rentelasten). Doch de reële interestvoet klom naar

positieve waarden (in de periode 1981-1990 bedroeg de *reële* interestvoet gemiddeld 3,5 procent)¹⁴ waardoor het beleid van *deficit spending* op lange termijn onhoudbaar zou worden. Op hetzelfde moment groeide in de jaren tachtig de politieke corruptie tot een hoogtepunt. De corruptie had zich in de jaren zestig en zeventig ontwikkeld. Alle partijen hadden er in mindere of meerdere mate aan deelgenomen, maar vooral de christen-democraten en de socialisten waren erbij betrokken. De socialisten van Craxi ontwikkelden een politiek concept dat erop neerkwam dat men stemmen kon aantrekken door te investeren in de partijorganisatie en -propaganda en dat men door corruptie en politieke invloed kon zorgen voor extra financiële middelen om weer nieuwe stemmen aan te trekken. De titel van een boek van een grote Italiaanse econoom parafraserend, kunnen we stellen dat dit alles neerkwam op "productie van stemmen door geld, en productie van geld door stemmen". Dit model werd op een grotere maar steeds minder houdbare schaal toegepast door zowel de socialisten als de christen-democraten. Maar ook de kleinere partijen van de zogenaamde *arco costituzionale*¹⁵ maakten er in zekere mate gebruik van, evenals de communisten

door hun deelname aan de macht op het lokale bestuursniveau.

De enigen die in de kou bleven staan waren blijkbaar de neo-fascisten en, bij het begin van haar bestaan, ook de *Lega Nord*. Deze laatste zou later, nadat ze lokaal enige armslag had verworven, eveneens verwickeld geraken in corruptiezaken. In vele gevallen waarbij de regeringspartijen betrokken waren, werd het corruptiegeld niet alleen gebruikt voor het financieren van de partijen, maar ook voor persoonlijke verrijking. Dat was vooral stuitend in het geval van sommige socialistische leiders. Vroeg of laat moest hier een eind aan komen en moest dit alles wel leiden tot de val van dit systeem.

Om de verandering in de Italiaanse publieke opinie te begrijpen, die *de facto* gedurende vele jaren de politieke corruptie wilde verdragen, moet men bedenken dat politieke corruptie niet alleen een kwestie is van een bepaalde verdeling van politieke invloed en rijkdom. Het is

ook een verspillend systeem dat werkt met een corruptie-multiplier. De sociale schade die ze aanricht is uiteindelijk een veelvoud van de inkomsten die ze kan genereren. In de eerste plaats zijn er de transactiekosten, de geheimhouding, het risico dat men moet betalen aan medeplichtigen. Ten tweede worden zowel de regels van goed bestuur en van de politieke besluitvorming als die van de concurrentie verstoord. De succesvolste mededingers zijn immers niet de meest doelmatige in zaken, maar diegenen die het meeste smeergeld betalen aan politici en ambtenaren. Ten derde, indien het belangrijkste doel van de politiek en openbaar bestuur eruit bestaat om inkomsten uit corruptie te verwerven (zoals dat in Italië het geval was eind jaren tachtig), wordt de aard van de overheidsuitgaven zelf aangetast. Ten eerste krijgen kwaliteit en efficiëntie van die staatsinterventies niet de nodige aandacht, en tweede geeft men voorrang aan datgene wat de hoogste corruptie-inkomsten oplevert, dit zonder rekening te houden met de behoeften. Er zijn vele anecdotes bekend over openbare werken, vooral dan in het Zuiden en dan speciaal in de topperiode van de corruptie in de tweede helft van de jaren tachtig, waarbij wegen zonder bruggen werden aangelegd, bruggen zonder wegen er

De titel van een boek van een grote

Italiaanse econoom parafraserend, kunnen

we stellen dat dit alles neerkwam op

"productie van stemmen door geld, en

productie van geld door stemmen".

heen en wegen die nergens naar toe leidden, onvoltooide ziekenhuizen, enz. Corruptiegeld was niet langer eenvoudig een machtsmiddel, maar een doel op zichzelf geworden, waardoor op het eind van de jaren tachtig de corruptie tot een nooit eerder gezien niveau was gestegen.

Crisis en heropbouw: de rol van de postcommunisten als regeringsmacht

Het gedwongen einde van een politiek regime en een consensussysteem

De val van de Muur was in dit kader gezien niet zo van wezenlijk belang meer gezien de lange en vergevorderde voorgeschiedenis van de crisis, ook al was deze gebeurtenis waarschijnlijk van fundamenteel belang geweest om de (ex-)communisten toe te laten tot regeringsverantwoordelijkheid. De crisis brak uit in 1992 toen de Milanese rechters met de steun van een publieke opinie, die de enorme corruptie beu was geworden, een einde maakten aan het in voege zijnde systeem om de aanklachten in zaken van politieke corruptie of politiek gevoelige dossiers met de medeplichtigheid van de hogere rechtbanken en het Hof van Cassatie (*Corte di Cassazione*) naar Rome te verwijzen waar corrupte rechters in samenspraak met de politieke machthebbers zich erover ontfermden teneinde de vervolging te stoppen of om de rechtszaken te laten aanslepen totdat ze verjaard waren.

Door de explosieve stijging van de overheidsschuld stond het systeem van het scheppen van grote begrotingstekorten op springen. De consensus kon niet meer bewaard worden met behulp van hoge overheidsuitgaven, nu een steeds groter deel van de overheidsuitgaven nodig was voor het betalen van de rentelasten op de staatschuld. In de zomer van 1992 kwam het tot een botsing toen de lire onder druk kwam te staan en men uiteindelijk verplicht werd om uit het Europees monetair systeem te stappen en de lire te laten zweven. Hierdoor steeg de rente op de schatkistcertificaten boven de 16 procent terwijl de inflatie nog ongeveer 5 procent bedroeg¹⁶. Alleen door de draconische maatregelen, afgekondigd door de regering van Giuliano Amato (ondersteund door de traditionele centrum-linkse coalitie, maar bestreden door links en in het bijzonder door de post-communisten van de PDS) in september 1992, kon een financiële ineenstorting worden voorkomen.

Reeds in het begin van de jaren negentig (in 1990 was de overheidsschuld gestegen tot boven 100 procent van het BNP, terwijl het begrotingstekort 11 procent bedroeg)¹⁷ kon men voorzien dat de staat op de langere termijn niet meer aan haar verplichtingen ten aanzien van de schuldeisers zou kunnen voldoen of de nog hoog gespannen verwachtingen van de bevolking zou kunnen inlossen.

Men kon de schuldeisers van de staat *grosso modo* in twee soorten indelen: 1. De houders van de staatsobligaties; 2. de pensioengerechtigden volgens de toen geldende bepalingen. Voorts waren er ook nog de impliciet levende verwachtingen of eisen van de bevolking, zoals de eis om bepaalde uitzonderlijk gunstige sociale voordelen voor specifieke categorieën te behouden, zoals de overtollige tewerkstelling in de verliesgevende staatsbedrijven, de lakse arbeidsdiscipline voor de overheidsambtenaren, bijzonder gunstige sociale maatregelen op lange termijn (*cassa integrazione guadagni, indennità di disoccupazione speciale*) in geval van ontslag bij grote ondernemingen, valse invaliditeitsuitkeringen. Er waren voorstellen om de terugbetaling van de staatschuld in een of andere vorm op te schorten, dus voorstellen die de rentelasten op de korte termijn zouden doen toenemen. Deze voorstellen werden niet aangenomen omwille van de ongunstige gevolgen ervan voor de latere kredietwaardigheid van de Italiaanse staat en voor het behoud van de sociale vrede, omdat het bezit van staatsobligaties wijdverspreid was onder de Italiaanse gezinnen, en ook omdat een dergelijke maatregel zou indruisen tegen de grondbeginselen van de economische geplogenheden van de hedendaagse kapitalistische democratieën, waardoor Italië tot een paria onder hen zou worden verklaard en waardoor men het Italiaanse lidmaatschap van de Europese Unie op het spel zou zetten. Het onvermijdelijke resultaat van dit alles was dat men moest streven naar enerzijds een primair overschot op de staatsbegroting en anderzijds dat men de nogal extravagante pensioenregelingen moest herzien en tevens de hierboven genoemde hooggespannen verwachtingen van de bevolking moest zien te matigen.

Die extravagante regelingen waren tijdens de voorafgaande jaren onder druk van de vakbonden en de linkse demagogie (voornamelijk van de communisten) en door de zoektocht van de regeringspartijen naar electorale steun (vooral door de christen-democraten) tot stand gekomen. Inder tijd verdedigde men het nogal eigenaardige standpunt als zou het aantal jobs een vast gegeven zijn.

(De oude PCI lijkt dit standpunt te hebben doorgegeven als een bijzondere erfenis aan *Rifondazione Comunista*, die de arbeidsduurverkorting tot 35 uur tot het kernpunt in haar economisch programma heeft gemaakt ten einde zo de werkgelegenheid te vergroten. *Rifondazione* slaagde erin om deze eis in 1997 op te dringen aan de regering van Romano Prodi in ruil voor haar parlementaire steun aan de begroting.)

De pensionering van actieve werknemers werd aangemoedigd, hier vooral in overheidsdienst aangezien deze jobs herbezet zouden worden en daardoor het aantal werklozen zou dalen. Dit is een voorbeeld van hetgeen men ter linkerzijde ziet als het vasthouden aan een vooraf gegeven hoeveelheid arbeidsplaatsen, waarbij men ervan uitgaat dat het aantal jobs een gegeven is los van de kostprijs ervan (de lonen betaald op de arbeidsmarkt) en van andere relevante omstandigheden¹⁸. Het systeem van de zogenaamde "baby-pensioenen" in de overheidsdiensten leidde reeds tot een pensioen na een loopbaan van zestien en een half jaar (of nog minder voor vrouwen). Gepensioneerde ambtenaren konden dan reeds van een levenslang pensioen genieten.

Privé-spaarders konden hun aandelen verkopen en hun geld in het buitenland beleggen, maar gepensioneerden, welvarend of niet, konden niet emigreren om elders een gunstiger pensioen te genieten. Zij konden wel met pensioen gaan voordat de nieuwe wettelijke regeling in voege zou treden, wat de rechten van de toekomstige kandidaat-gepensioneerden zou beperken. Door het ontbreken van een resolute doorvoering van een realistische en op lange termijn betaalbare pensioenhervorming verergerde het probleem van de financiering van het pensioenstelsel. Grote groepen arbeiders (vooral dan de ambtenaren onder hen) vervroegden de datum van hun pensionering telkens wanneer een herziening van het pensioenstelsel dat een verhoging van de minimale pensioengerechtigde leeftijd in het vooruitzicht stelde, aan de orde werd gesteld.

Een eerste poging door de regering Amato (1992) om het beroep op vervroegde pensionering tegen te gaan en de pensioengerechtigde leeftijd te verhogen, mislukte uiteindelijk als gevolg van de harde weerstand van de christen-democratische minister van Arbeid Nino Cristofori (van de fractie van Giulio Andreotti) tegen het aantasten van de privileges van de ambtenaren.

Een verregaande pensioenhervorming werd door de regering van Silvio Berlusconi in 1994 aange-

kondigd, maar mislukte wegens het algemene verzet van de vakbonden¹⁹, die een succesvolle algemene staking afkondigden, en de oppositie van de politieke partijen (de post-communisten inclusief). Dit leidde toen tot de val van de regering samen met het uittreden van de *Lega Nord* uit de coalitie.

De pensioenhervorming aangenomen door de regering van Lamberto Dini en gesteund door de post-communisten voerde een beperking van de pensioenrechten in en verhoogde de pensioengerechtigde leeftijd, waardoor de stijging van de pensioenuitgaven omgebogen werd en de lasten ervan ten nadele van de economie verminderden. Hierdoor verbeterde de situatie ietwat, maar ruim onvoldoende volgens de experts als men de toestand van de openbare financiën en de demografische ontwikkeling erbij betreft. Een nieuwe pensioenhervorming is zelfs niet voor de nabije toekomst te verwachten. De regering Prodi beschikte niet over de meerderheid om een dergelijke hervorming door te zetten en zij wilde niet de vakbonden en zeker niet de communistische splintergroep die zichzelf²⁰ *Rifondazione Comunista* noemde, voor het hoofd stoten. Deze laatste verdedigt onwijs hardnekkig de privileges van de huidige en de toekomstige gepensioneerden. Doch de *Rifondazione*-communisten waren wel een onmisbaar deel van de vorige regering Prodi. Het valt te betwijfelen of de nieuwe regering onder Massimo D'Alema de kracht zal hebben om met voorstellen voor een nieuwe pensioenhervorming te komen en daarbij zowel de vakbeweging als de splinter van ex-*Rifondazione*-communisten, die lid is geworden van zijn regering, tegen zich zal durven in te nemen.

De verandering in de Italiaanse samenleving en de veranderde de steun voor links

De verandering in beleid en ideologie van de communisten en daarna van de post-communisten was niet alleen het resultaat van de voorbije ervaringen, maar ook van grondige veranderingen in de Italiaanse samenleving. Het relatieve belang van de werkgelegenheid in de industrie, die de traditionele basis vormde voor de aanhang van de linkse partijen, was geleidelijk aan gekrompen, terwijl de werkgelegenheid in de diensten sterk was toegenomen. De traditionele "arbeidersklasse", oftewel de klasse van de handarbeiders in wier naam de marxistische partijen in het verleden de macht wilden opeisen, werd een

relatief gezien onbelangrijke minderheid in de Italiaanse samenleving. Hetzelfde geldt uiteraard voor de klasse van de "proleten", nl. de verarmde arbeiders zonder werk. Gedeeltelijk waren deze veranderingen het natuurlijke resultaat van de economische veranderingen, gedeeltelijk werden ze in versnelde mate in de hand gewerkt door het door links bepleite beleid, dat door de regeringen en de wetgevende instanties werd aangenomen onder linkse druk (de PCI en de Italiaanse vakbeweging). Immers, bepaalde linkse beleidsvoorstellen die in de jaren zeventig waren aangenomen als gevolg van de geleidelijke verzwakking van de centrum-rechtse krachten en daarna onder invloed van het "historisch compromis", bleken tenslotte op lange termijn contraproductief voor links zelf te zijn. De uiterst kortzichtige en demagogische huurwetgeving (vooral dan de goedkeuring van de *equo canone* in 1978) vernietigde de markt van huurwoningen en veroordeelde een overdreven aantal Italianen (81 procent, wat het hoogste percentage is in de ontwikkelde wereld) tot het kopen van een eigen woning. Wettelijke maatregelen leidden tot de versterking van de rechten van de arbeiders en verhoogden de loonkosten van de grote bedrijven, iets waarvan de kleine bedrijven verschoond bleven. Deze maatregelen (*statuto dei lavoratori*) leidden tot een daling van het aantal arbeiders in de grote bedrijven en tot een verhoogd relatief gewicht van de kleine bedrijven en van de zelfstandigen in de Italiaanse productieve structuur. Deze onderaannemers of managers in de kleine bedrijven en de kleine zelfstandigen zijn veel minder dan de arbeiders en bedienden van de grote bedrijven geneigd om er linkse denkbeelden op na te houden of om op links te stemmen. Dit proces werd nog bevorderd door de kortzichtige verdediging van de werkgelegenheid in verlieslatende en ter dood veroordeelde staatsbedrijven ten koste van hoge staatssubsidies. Dat was een politiek die de vitale middelen wegzoog van de ontwikkeling van leefbare staats- en private bedrijven en die het hele openbare industriële bezit in een kwalijk daglicht stelde. Het lot van de verlieslatende staalfabrieken van Bagnoli, waar zware investeringen werden verricht om de werkgelegenheid op peil te houden en waar men de installaties daarna weer moest afbreken omdat ze gebouwd waren in tegenspraak met de richtlijnen van de Europese Gemeenschap, is een goed voorbeeld hiervan. De veel hogere arbeidskosten in de beschermde sector, die tevens het gevolg waren van zowel de beschermde Italiaanse arbeidsmarkt als van het lage niveau van arbeidsproductiviteit, waren het

gevolg van de loongolf die zich in de jaren zestig en zeventig in vooral de industriële sector had doorgezet. De hoge loonkosten droegen bij tot de neergang van de relatieve belangrijkheid van de industriële werkgelegenheid (die leverde echter wel de grote reserve aan stemmen voor links op). De schaal waarop dat gebeurde, vooral door de substitutie-effecten (de robotisering bij Fiat die volgde op de dramatische verhoging van de arbeidskosten in het begin van de jaren zeventig is een nogal emblematisch voorbeeld daarvan)²¹, was opmerkelijk. De nivellerende inkomenspolitiek van de jaren zeventig (die volgden op de *punto unico di contingenza*) heeft een groeiende weerzin opgewekt onder de middenkaders tegen het gelijkheidsstreven van links (*marcia dei cinquecento*). Al deze sociale veranderingen werden objectief gezien door het beleid van links bevorderd en kweekten een sfeer waarin de politieke attitudes van de Italiaanse samenleving verschoven in de richting van een verrechtsing, iets wat zijn uitdrukking vond in 1994 in de vorming van de eerste centrum-rechtse regering sinds het begin van de Republiek²² waaraan de vroegere neo-fascisten meededen.

Een bijkomende factor was dat men voorbijging aan de algemene sociale effecten van de voorheen nagejaagde politieke doelstellingen. De volgehouden grote sociale transfers in de richting van het Zuiden, het uitvoeren van kostbare en ondoelmatige industrialisatie-projecten en sociale ondersteuning ten laste van vooral de noordelijke belastingbetalers, de lakse houding ten aanzien van de immigratie hebben de populaire steun van de voorheen linkse kiezersgroepen van links doen vervreemden ten voordele van de naar afscheiding strevende *Lega Nord* in het Noorden en de neo-fascisten in het Zuiden. De massale illegale immigratie wordt meer en meer geassocieerd, zowel in de openbare mening als in de statistieken, met de verhoogde criminaliteit. Daarbij zijn de lagere inkomensgroepen die genieten van de sociale uitkeringen niet bijzonder gelukkig met de steeds grotere golven van illegale immigranten die door links worden toegelaten, omdat zij met hen de dalende sociale uitkeringen moeten delen. De naïeve en kortzichtige houding ten aanzien van de immigratie is geleidelijk aan veranderd. Na de ondertekening van het Verdrag van Schengen werd een nieuwe, striktere immigratiewet op voorstel van PDS Minister van Binnenlandse Zaken en communistische veteraan Giorgio Napolitano goedgekeurd. Maar die verharding van de immigratiewetgeving wordt door de van links afvallige stedelijke massa's als te laat en

onvoldoende beschouwd. Zowel in het immigratiedebat als in andere zaken heeft links geleidelijk aan, maar ook weer niet snel genoeg, geleerd zich niet te laten inhalen door nochtans te voorspellen ontwikkelingen. De immigratiewet die onder de regering Prodi werd aangenomen zou tot voor kort onaanvaardbaar zijn geweest voor de linkse partijen. En niet enkel en alleen voor hen!

Deze auteur is een kiezer van de post-communistische PDS die hij, omwille van haar organisatie en volkse steun, ziet als het enige bolwerk tegen de opkomst van rechts, waarvan een belangrijk deel zich gedraagt als de politieke vertegenwoordiger van de georganiseerde misdaad²³. Daarbij deel ik de fundamentele gelijkheidsidealen van deze reformistische partij. Niettemin betekent het één ding om voor de gelijkheid te zijn. Een ander ding is om gewoon simplistisch of ronduit dom te blijven, want dan ziet men inderdaad niet de gevolgen van ogenschijnlijk voor korte termijn bedoelde maatregelen op langere termijn. De grootste handicap van de coalitie achter de regering Prodi was het ogenschijnlijk simplisme van een van haar belangrijkste componenten, nl. *Rifondazione Comunista*, een partij die door de politieke handigheid van Eerste Minister Prodi in bedwang kon worden gehouden zonder dat dit gedurende de twee en een half jaar van zijn regeerperiode ernstige negatieve gevolgen had voor zijn economische politiek.

De rol van de post-communisten in de regering: financiële stabilisatie en institutionele verandering

Niettemin, wat ook de eventuele uitkomst mag zijn van de huidige voortzetting van het centrum-linkse experiment met regering van D'Alema, toch zijn er enkele etappes afgelegd die men niet zo maar (al is dat niet onmogelijk) ongedaan kan maken, zelfs niet in het geval van een electorale overwinning van rechts. Ten eerste heeft er een herziening plaats gevonden van de regels die de werking van de Italiaanse bureaucratie bepalen en waarbij de discipline werd versterkt en de administratieve regels gefatsoeneerd (de wetten van Sabino Cassese en Franco Bassanini). Ten

tweede hebben een aantal privatiseringen plaats gevonden, dit ondanks de afremmende werking van *Rifondazione Comunista* én van de rechtse oppositie, waardoor de omvang van de staatssector verminderde en waardoor geleidelijk aan de verliesgevende staatsbedrijven werden geliquideerd. De privatiseringen troffen ook winstgevende staatsbedrijven, zoals de Telecom en ENI, en de belangrijkste banken, zoals Credito Italiano en Banca Commerciale. De aldus geboekte inkomsten droegen in zekere mate bij aan de sanering van de overheidsfinanciën.

Maar bovenal de toetreding vanaf het begin tot de Europese Monetaire Unie (EMU) heeft Italië in de dwangbuis gedwongen van budgettaire beperkingen die, voorzover dat zal duren, een hervatting van de populistische en kleptocratische praktijken onmogelijk zal maken, zeker nu het onmogelijk is om nog via inflatiemechanismen en schuldophoping te blijven verspillen. Een eventuele heropleving van de oude populistische kleptocratie is dus minder te vrezen. De historische verdienste van de regeringen ondersteund door links, waarvan de post-communisten een van de dominante krachten vormen, bestaat er dus in dat ze deze verandering onder moeilijke omstandigheden tot een goed einde wisten te brengen.

De neo-liberale politiek van de postcommunisten: noodzaak of keuze?

Het is niet zo gemakkelijk om zowel de mate van verantwoordelijkheid voor, als de verdiensten van de door de PDS ondersteunde regeringen (hier dan die van Ciampi (1993-94), Dini (1995-96), Prodi (1996-98)) te schetsen. Niettemin is het duidelijk dat het beleid van de regering Prodi toegeschreven moet worden aan de post-communisten, omdat de PDS de belangrijkste regeringspartij was en de meeste ministers leverde, met Vincenzo Visco op het ministerie van Financiën, Pierluigi Bersani op Industrie en Franco Bassanini voor Openbaar Bestuur. Toch kan men in geen enkel opzicht het beleid van de regering gesteund door de post-communisten (en dat van de regering Prodi in het bijzonder) als traditioneel links omschrijven. Eerder stemt dit beleid in zekere mate overeen met datgene wat men in vele lan-

den als liberaal-rechts omschrijft. In plaats van de traditionele keynesiaanse expansiepolitiek met openbare uitgaven en schuldfinanciering hebben we hier te maken zowel met een beperking van de staatsuitgaven als met belastingverhogingen²⁴. In plaats van een verhoging vond er een daling van de sociale uitgaven plaats en werd de doelmatigheid ervan verhoogd. In plaats van nationalisaties kregen we privatiseringen²⁵. In plaats van protectionisme hebben we nu de liberalisering van de buitenlandse handel. In plaats van dirigisme en beperking van het privé initiatief kregen we liberalisering en versterking van de concurrentie²⁶. De maatregelen werden, zoals we al gezien hebben, gedeeltelijk aan links opgedrongen als gevolg van de noodzaak om lid te kunnen worden van de EMU samen met de eerste groep van landen. Dat was duidelijk geen traditionele linkse beslissing geweest rekening houdend met de vrije-markt ideologie van de EU.

Maar de noodzaak om lid van de EMU te worden is slechts een gedeeltelijke verklaring voor deze koerswending. In werkelijkheid hebben de post-communisten geleerd van het verleden en hebben ze zich gerealiseerd dat de traditionele linkse politiek, althans gezien vanuit een lange-termijn perspectief, niet echt in het belang was van de klassen die zij pretendeerden te vertegenwoordigen. Ten andere, zoals we al zagen, was ook de samenstelling van de sociale basis van de Partij veranderd. Terzelfdertijd wierp de politieke rijpheid als gevolg van de opgedane ervaringen en nieuwe economische kennis haar vruchten af. Dit kan nog het duidelijkste opgemerkt worden als we de belangrijkste economen van de Partij bekijken. Deze hebben niets meer gemeenschappelijk met de marxistisch georiënteerde economische experts van de Partij in de jaren vijftig en zestig. Een belangrijke verandering vond plaats nadat Italië een inspanning hard geleverd om de kloof met de Angelsaksische wereld qua economische kennis te dichten. Gedurende vele jaren hadden de Italiaanse banken, die staatsinstellingen waren en dus geen winsten uitkeerden, een klein deel van hun winsten gebruikt om studiebeurzen te financieren om jonge Italiaanse economen de kans te geven zich te specialiseren in de beste Amerikaanse en Euro-

pese universitaire instituten. Een aantal onder hen, vooral linkse economen met onderzoekservaringen in Amerikaanse en Britse universiteiten of financiële instellingen, was betrokken geraakt bij het Italiaanse post-communisme. Men kan erover twisten of men de post-communisten gezien hun veranderde houding nog wel als een onderdeel van traditioneel links kan beschouwen, of dat zij een vooruitstrevende liberale centrum-partij vormen. Wat hebben ze nog overgehouden van de oude socialistische ideologie? Is die helemaal verloren gegaan?

Het antwoord hoeft niet noodzakelijk bevestigend te zijn indien men het socialisme ziet als dat van de middelen (zoals staatsbedrijven, planning, inflatoire financiering), maar als het socialisme van de doeleinden, waarbij de gelijkheid als streefdoel de socialisten moet doen onderscheiden van de liberalen. Dit socialistisch aspect kan helpen om komaf te maken met de ziekelijke

In een wereld waarin het geloof in de macht van staatsoptreden en planning misschien onherroepelijk verloren is gegaan, kan men slechts in het managen van de structuur en de omvang van de staatsinkomsten en -uitgaven de socialistische gelijkheidsidealen van het regeringsoptreden herkennen.

kanten van het vorige systeem (onhoudbare staatsuitgaven en openbare schuld, een ondoelmatig openbaar bestuur en privileges voor de ambtenaren) en de opbouw van een betaalbaar herverdelingssysteem in het voordeel van de minderbedeelden en een rechtvaardige sociale zekerheid te bekostigen. In een wereld waarin het geloof in de macht van staatsoptreden en planning misschien onherroepelijk verloren is gegaan, kan men slechts in het managen van de structuur en de omvang van de staatsinkomsten en -uitgaven de socialistische gelijkheidsidealen van het regeringsoptreden herkennen. De politieke benaderingen geïnspireerd door de socialistische traditie en door de naar gelijkheid strevende liberalen (en ook van de solidair-ingestelde katholieken) kunnen een eind wegs met elkaar samengaan (misschien in de schaduw van de Olijfbom coalitie). Het proces van financiële stabilisatie was niet gespeend van consequenties voor de herverdeling van de inkomens, maar dan niet enkel en alleen in negatieve zin. Want door de daling van de werkelijke interestpercentages werd het aandeel van de rente-inkomsten in het nationaal inkomen verminderd en dit in een grotere mate dan hetgeen de belastingvoorstellen van *Rifondazione Comunista* hadden kunnen opleveren.

Er is nog een ander belangrijk aspect dat van de post-communisten de vertegenwoordigers van de vooruitstrevende liberale ideologie heeft gemaakt. Tegenover de druk die uitgaat van belangrijke delen van het politieke bestel, in het bijzonder van diegenen die zichzelf liberalen noemen, hebben de post-communisten, dit niettegenstaande bepaalde interne twisten, zich als bolwerk opgeworpen tegen het opheffen van het liberale basisbeginsel van de scheiding der staatsmachten. De post-communisten verzetten zich tegen het voorstel van rechts om de rechterlijke macht onder politieke controle te brengen. Rechts beoogt hiermede "belangrijke" mensen (zoals Berlusconi) vrij te stellen van dezelfde rechtsvervolgving als waaraan de gewone burgers onderworpen zijn, en te beletten dat de op grote schaal voorkomende witte-boorden criminaliteit onderworpen wordt aan dezelfde vervolgingsmaatregelen als diegene bestemd voor de kleine kruimeldieven²⁷. In deze strijd voor zowel rechtsgelijkheid als voor een liberale democratie trekken de post-communisten en de *Rifondazione*-communisten samen op, ook al hebben sommige afgevaardigden van de PDS wat dat betreft soms wankelmoedige standpunten ingenomen.

(vertaling Robert Crivit en André Mommen)

Noten

- 1 Ik moet Carlo Fusaro danken voor zijn nuttige suggesties. Onnodig te zeggen dat hij op geen enkele manier verantwoordelijk is voor de inhoud van deze tekst.
- 2 Zie Aga-Rossi en Zaslavsky.
- 3 Voor wat betreft de lessen van de Griekse ervaringen voor de houding van de Italiaanse communisten, zie Galli: 248-49.
- 4 Tijdens de periode dat de organisatie van de Partij onder de leiding van Pietro Secchia stond (1948-55) waren enkele voorbereidende maatregelen voor een mogelijke opstand getroffen en was er een clandestiene militaire organisatie op poten gezet. Echter, dat gebeurde hoofdzakelijk vanuit een verdedigend perspectief tegen de mogelijkheid van een ongrondwettelijke onderdrukking van de PCI, ook al kunnen de bedoelingen van Secchia toen enigszins anders zijn geweest.
- 5 Deze samenwerking gaat terug tot minstens het midden van de jaren vijftig. In de jaren vijftig waren de communistische stemmen van beslissende betekenis voor de verkiezing van de president van de Republiek (Giovanni Gronchi) en de leden van het Constitutionele Hof (1955/56). Volgens Vassallo (1994: 152-3) stemde de PCI van 1948 tot 1968 gemiddeld genomen voor 74 procent van de wetsvoorstellen die werden goedgekeurd. Gezien vanuit een ander gezichtspunt betekende dit dat er in al deze wetten iets was waarmee de Partij kon instemmen.
- 6 Zoals naar buiten werd gebracht door de P2 en de Gladio affaires.
- 7 Indien men de voortdurende bejubeling van dat politieke model kan vertalen in een immanente politieke agenda.
- 8 In de herfst van 1973 vertolkte de toenmalige secretaris-generaal van de PCI, Enrico Berlinguer, in een essay *Riflessioni sull'Italia dopo i fatti del Cile*, gepubliceerd in *Rinascita*, het ideologisch leidinggevende tijdschrift van de partij, zijn visie op het experiment van Allende. Zijn uiteindelijke conclusie luidde dat men een reactionair-autoritaire uitkomst van het Chileense type moest zien te voorkomen, dit met een expliciete verwijzing naar de noodzaak om een politiek compromis af te sluiten "met de krachten die de meerderheid van het Italiaanse volk vertegenwoordigen". *La Repubblica*, 11.9.98, p. 41.
- 9 Dat betekent niet dat de leiders van de Rode Brigades zelf wisten dat ze agenten waren in een duister reactionair spel (zoals werd beweerd werd in de gangbare dubbelspraak en desinformatie verspreid door de communistische partijpropaganda in die tijd). Waren ze dat wel geweest, dan had men ze vermoord ofwel vrijgelaten. In werkelijkheid zaten ze allemaal lange gevangenisstraffen uit.
- 10 Sinds 1971 kon in de praktijk geen enkele wet worden aangenomen tegen de uitdrukkelijke wil in van de oppositie. Volgens het reglement van de Kamer dat in 1971 werd aangenomen (maar dat eerdere gedragsregels sanctioneerde), werd bij wijze van garantie voor de oppositie het vaststellen van de agenda van de Kamer geregeld door een unaniem genomen besluit van alle parlementaire fracties. In theorie werd bij een meningsverschil dan het geschilpunt voorgelegd aan de voltallige vergadering. In de praktijk was dus iedere fractie in staat om de werkzaamheden van de Kamer te verlammen. Men moet er evenwel aan toevoegen dat vanaf 1972 tot 1994 de verkozen voorzitter van de Kamer een lid van de PCI was.
- 11 *Partito Democratico della Sinistra* (PDS, Democratische Partij van Links). Een belangrijke minderheid verkoos om zichzelf communisten te blijven noemen en zij stichtte de *Partito di Rifondazione Comunista*. In 1998 veranderde de PDS haar naam in DS (*Democratici di Sinistra*, Democraten van Links) om de vele linkse

- splinters rond de PDS in een bredere partij te kunnen integreren.
- 12 Rossi: 166.
 - 13 Idem: 111.
 - 14 Enciclopedia: 1253-1254.
 - 15 "Constitutionele boog", ofwel de groep politieke partijen die de grondwettelijke waarden verdedigden; de neo-fascisten waren daar duidelijk van uitgesloten.
 - 16 De impliciete deflator van het BNP voor 1992 bedroeg 4,7 procent (Arcelli en Micossi: 352).
 - 17 Arcelli en Micossi: 355.
 - 18 Zoals die welke het aanbod van ondernemerschap regelen. De vraag naar arbeidskrachten veronderstelt ook een aanbod van ondernemerschap, iets wat men niet als een gegeven kan beschouwen. Men kan rijk geboren zijn, maar ondernemer worden in plaats van rentenier of werknemer is een specifieke keuze. Indien de voorwaarden voor het ondernemerschap te streng zijn in naam van de klassenstrijd en de positie van de ondernemers in de maatschappij verslechtert omdat "winst" gelijkgesteld wordt met "speculatie", dus als een bron van ongewenst inkomen in de ogen van het publiek, dan kan dit op diverse manieren bestraft worden. Uiteindelijk kan dat ten nadele van de arbeiders uitpakken, tenzij de staat in de plaats treedt van het tekort schietende ondernemerschap. Maar de ervaring heeft geleerd dat de staat een slechte ondernemer is. Een andere tragische dwaling is het geloof dat het aanbod van huurwoningen onafhankelijk is van de bepalingen in de huurwet. Dit geloof heeft in vele landen (in het bijzonder in dit land) tot onrealistische bepalingen in de huurwetgeving geleid, en dat leidde weer tot gebrek aan onderhoud en het schaars worden of verdwijnen van de aangeboden huurwoningen, wat de klasse der huurders benadeelde en de geografische arbeidsmobiliteit afremde, met als gevolg negatieve effecten voor de werkgelegenheid.
 - 19 De Italiaanse vakbonden hebben zich steeds hardnekkig verzet tegen elke hervorming van het pensioensysteem en tegen elke herverdelende maatregel die de voorrechten (zoals het onverminderd cumuleren van verschillende pensioenen) van de gepensioneerden moet aanpakken. Dit vakbondsverzet was het gevolg van het feit dat een relatief groot aantal gepensioneerden lid van de vakbond is. De door de regering Dini aan de vakbonden opgedrongen pensioenhervorming werd aanvaard dankzij het toevoegen van bepaalde clausules ten voordele van de arbeiderspensioenen (zoals het behouden van het pay-as-you-go systeem) voor arbeiders met 18 dienstjaren of meer. Deze arbeiders maken de grote meerderheid van de vakbondsleden uit.
 - 20 Ik spreek van "die zichzelf communisten noemden" omdat deze partij, ondanks haar populistische en soms demagogische standpunten, geen echte revolutionaire partij vormt. Met betrekking tot punten als de staatsorganisatie en de rechterlijke macht zijn zij trouwe verdedigers van de grondwettelijkheid en het behoud van de scheiding der machten (inclusief de onafhankelijkheid van de rechters). Men kan argumenteren dat deze opmerking ook geldt voor de vroegere PCI gedurende een groot deel van haar na-oorlogse geschiedenis. Niettemin bezat de partij een zekere mate van historische legitimiteit en continuïteit. Ten andere, zolang de PCI bestond was ze lid van de brede communistische wereldbeweging. Als vroeger de CPSU haar partijcongres hield en ook al waren de verhoudingen met de Russische leiding gespannen, toch stuurde de Partij een delegatie om er zich te laten vertegenwoordigen als lid van de communistische wereldbeweging.
 - 21 "In 1976 voerde de Mirafiori fabriek van Fiat in Turijn de eerste geautomatiseerde systemen in om de koetswerken van de auto's te bevestigen aan de mechanische delen." (uit: <http://www.Fiat.com/e/default.htm>.) "In 1978 werden de productiemethodes grondig veranderd door de invoering van de Robogate, 's wereld eerste flexibele gerobotiseerde lopende band in de Fiat fabrieken van Rivalta en Cassino." (ibid.)
 - 22 De centrumregeringen van de jaren vijftig bevatten een linkse en een populistische component in de fracties van de DC en de sociaal-democraten. Ze ontbraken in de regering van Silvio Berlusconi. De populistische component in deze laatste werd gevormd door de *Lega Nord* en deels door de post-fascisten, maar deze bezaten zeker geen linkse connotatie.
 - 23 Dit betekent niet dat rechts compleet corrupt is, noch dat links helemaal niet corrupt is. Dit verwijst veel meer naar het verontrustende feit dat belangrijke delen van rechts een zeer toegeeflijke houding aannemen ten aanzien van corruptie en misdaad. Het belangrijkste campagnepunt van de rechtse fracties is het verkrijgen van amnestie voor corruptiefacten in het verleden gepleegd of zelfs het depenaliseren van politieke corruptie begaan door de regerende partijen door de onafhankelijkheid van de onderzoeksrechters af te schaffen. De prominentste leider van rechts, nl. Berlusconi, ging zo ver in een interview te stellen dat corruptie en het vervalsen van de boekhouding van bedrijven door het grote publiek niet aangevoeld worden als misdrijven. Zijn verklaring is niet totaal foutief gezien de traditioneel lakse houding van de meeste Italianen in dit soort zaken. Het kwaadaardige hiervan is dat Berlusconi deze misdrijven wil afvoeren uit het wetboek voor strafrecht en dat hijzelf daarvoor niet meer ter verantwoording zou kunnen worden geroepen voor de door hem bedreven feiten.

Berlusconi, die een nauwe medewerker van Bettino Craxi was en, van het hele regerende politieke establishment in de jaren tachtig, moet zich verweren tegen zeer ernstige beschuldigingen van corruptie. Hij heeft zijn politieke activiteiten vooral afgestemd op het doen stopzetten van alle rechtsvervolging tegen hem en zijn medestanders. Hij heeft de media die in zijn bezit zijn (drie nationale televisiekanalen, twee grote dagbladen, een belangrijk weekblad en een grote Italiaanse uitgeverij) in de strijd geworpen. Hij poogt het rechtssysteem te discrediteren ten einde de rechters (en niet in de laatste plaats de onderzoeksrechters) onder politieke controle te stellen. Men moet erbij zeggen dat de manier waarop de staatstelevisie en de andere media de corruptiezaken in het verleden hebben gevolgd, in grote mate heeft bijgedragen tot de populariteit van de rechters en in het bijzonder tot die van onderzoeksrechter Antonio Di Pietro.

- 24 Het enige opmerkelijke verschil met vroeger is dat de vermindering van het financieringstekort eerder werd verkregen door een verhoging van de belastingopbrengsten dan met een vermindering van de uitgaven, zoals door rechts was bepleit.
- 25 Een belangrijke stap in de richting van de privatisering van de nutsbedrijven werd gezet via het goedkeuren, ondanks het verzet van rechts dat de privatiseringsplannen van links wilde dwarsbomen, van regels betreffende de in het leven te roepen instanties die de privatiseringen van de nutsbedrijven moesten begeleiden en controleren. Dit maakte de weg vrij voor de in financieel opzicht succesvolle privatisering van het Italiaanse Telecom door de Prodi regering. Andere befaamde privatiseringen in gang gezet door regeringen met post-communistische steun waren die van de grote staatsbanken en de gedeeltelijk privatisering van de ENI, ook al werd het streven naar verdere privatiseringen gehinderd door de houding van *Rifondazione Comunista* voor wat betreft de privatisering van ENEL (staatsmonopolie voor de productie en verkoop van elektriciteit) en van de verkoop van het meerderheidsbelang in ENI.
- 26 Het klinkt paradoxaal, maar de drang tot meer liberalisering en concurrentie werd afgewezen door rechts. Rechts had besloten om de corporatistische belangen van bijvoorbeeld de winkeliers en de taxi-ondernemers te verdedigen, omdat die groepen eveneens werden getroffen door de liberaliseringsgolf.
- 27 De tegenaanval van de politieke macht op de rechterlijke macht werd onmogelijk gemaakt omdat vanaf 1992 de publieke opinie zich achter de rechterlijke macht schaarde die gedingen wilden aanspannen tegen corrupte politici. Deze periode is allicht nu afgesloten.

Er heeft een verandering in de publieke opinie plaatsgevonden, wat bevorderd werd door bepaalde overdrijvingen van sommige onderzoeksrechters in hun jacht op verdachten. Er is zelfs sprake van een hernieuwde solidariteit met de in ongenade gevallen politici bij ex-collega's. DS senator Giovanni Pellegrino vertolkte in een interview in een krant de mening dat Craxi, die toch de grootste verantwoordelijke was voor de corruptie in de jaren tachtig, unfair behandeld was (ook al kon hij in vrijheid blijven door naar Tunesië te vluchten). De verandering in de publieke opinie vindt dus een gunstige voedingsbodem in de houding van de post-communisten, ook al is vandaag nog geen sprake van een complete ommekeer in hun houding ten aanzien van de onschendbaarheid van de rechters.

Verwijzingen

- Elena Aga-Rossi en Victor Zaslavsky, *Togliatti e Stalin: il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*, Bologna: Il Mulino, 1997.
- Mario Arcelli en Stefano Micossi, "La politica economica negli anni ottanta (e nei primi anni novanta)", in *Economica Italiana*, 1997, nr 1-2 (speciaal nummer over *Storia, Economia e Società in Italia 1947-1997*).
- Enciclopedia dell' Economia Garzanti*, Milano: Garzanti, 1992.
- Giorgio Galli, *Storia del Partito Comunista Italiano*, Milano: Edizioni il Formichiere, 1976.
- Salvatore Rossi, *La politica economica italiana 1968-1998*, Bari: Laterza, 1998.
- Salvatore Vassallo, *Il governo di partito in Italia (1943-1993)*, Bologna: Il Mulino, 1994.